

УДК 371.032:78

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Наталя СВЕЩИНСЬКА (Кіровоград)

Постановка проблеми. У новий час відкриттів і змін в науці, культурі, економічних стосунках ставлять перед педагогікою усе більш масштабні цілі. Головне протиріччя, головна проблема сучасної педагогіки – конфлікт між ліберальною (заниженою з точки зору суспільства) системою цінностей і зростаючими вимогами до рівня педагогічних стосунків і вченості. З одного боку, навчання перестає встигати за прогресом, з іншої (що ще істотніше) – ліберальні цінності вступають в протиріччя з вимогами прогресу.

Зміни в житті сучасного суспільства України спричинили ряд проблем, що торкнулися молоді в цілому і студентської зокрема: криза системи освіти і виховання; криза традиційних інститутів соціалізації і механізмів соціально-культурної спадкоємності, що значно ускладнює процес адаптації молодого покоління в сучасних умовах; пошук соціально прийнятних і оптимальних форм самореалізації особи. Ці проблеми нерозривно пов'язані з проблемами виховання, соціальною адаптацією і, як наслідок, формуванням ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений науковий пошук педагогічних праць М. Г. Казакіної, Л. Г. Коваль, В. С. Мухіної, Г. М. Падалки, О. П. Рудницької, досліджень Б. Асафєва, О. Лосєва, музикознавчих праць М. Лобанової, В. Медушевського, Є. Назайкінського, А. Соколова, В. Холопової та інших розкриває різні аспекти осмислення естетичних та аксіологічних питань, пов'язаних із особистісно-ціннісним світобаченням особистості.

Мета статті полягає у визначенні критеріїв для визначення сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музики в процесі фахової підготовки в інструментальному класі.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці поняття «ціннісні орієнтації» почало активно використовуватися лише з 70-х років ХХ століття. Аналіз наукових праць В. Анненкова, О. Асмолова, І. Бежа, В. Бутенка, З. Васильєвої, І. Зязюна, М. Казакіної, Л. Коваль, І. Нужної, В. Мухіної, Г. Падалки, В. Радула, О. Рудницької та інших дослідників надає можливість виявити декілька важливих аспектів, що характеризують сутність ціннісних орієнтацій. По-перше, вони становлять взаємозв'язок інтересів, потреб,

здібностей, смаків, установок особи, а, по-друге, є відбиттям певного виду ціннісно-орієнтаційної діяльності, котра зумовлена рівнем розвитку естетичних ставлень і переваг людини в широкій сфері матеріальної і духовної культури. Тому цілеспрямована ціннісна регуляція при вихованні вимагає проникнення у сутність особи, структуру й динаміку її мотивацій, потреб, смаків і установок, у сферу створення й відбору цінностей.

«Вивчення ціннісних орієнтацій людини підтверджує важливість цього нетрадиційного для педагогіки особистісного утворення у структурі особи», – пише М. Г. Казакіна і далі зазначає, «... що в змісті ціннісних орієнтацій відображений широкий спектр об'єктивних суспільно-моральних цінностей, які за допомогою цього механізму «проростають у самооцінку» й оцінку оточуючих, виступають регулятором-орієнтиром загальної лінії поведінки. У такій регуляції і проявляється дійовий характер ціннісних орієнтацій особи» [4, с. 66]. Від того, наскільки активно буде засвоєна особистістю система цінностей, наскільки ця система буде відповідати цінностям суспільства в цілому, залежить і рівень розвитку індивідуальних орієнтацій людини, міра її адекватного ставлення до загальнолюдських цінностей.

Ціннісні орієнтації утворюються на основі системи цінностей особи і є найважливішим елементом у структурі особистості. У них відображається вибіркоче, суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних явищ або предметів. Значущість окремої особи залежить від того, як вона засвоює і реалізує досягнення практики суспільства і проявляє в ній свої індивідуальні здібності.

У сучасній педагогічній літературі нерідко зазначається, що коли історичний процес зумовлюється об'єктивними законами суспільного розвитку, то діяльність суб'єкта, реалізація ним своїх сутнісних сил детермінується життєвими сенсами, цінностями, котрі орієнтують молоду людину на певне ставлення до світу, культури, мистецтва. «Вивчення ціннісних орієнтацій людини підтверджує важливість цього нетрадиційного для педагогіки особистісного утворення у структурі особи», – підкреслює М. Казакіна [4, с. 66].

Потреба докорінного реформування освіти сьогодні часто пов'язується з ідеєю відродження принципу пріоритету духових цінностей над матеріально-економічними. Це вимагає, щоб у кожному з наявних педагогічних учень система цінностей і проблема їх формування були спеціально досліджені. Причина, яка гальмує формування правильних ціннісних орієнтацій, полягає у тому, що все вагомішу роль у сучасному житті почали відігравати не вищі духовні цінності людства, а задоволення тільки примітивних потреб на рівні «псевдо цінностей». І тому за важливу умову формування ціннісних орієнтацій особи, втіленої у формах соціально-педагогічної практики, виступає ціннісно-зорієнтований, діяльнісний, особистісний підхід до виховання молоді.

Специфіка виховного аспекту ціннісної регуляції полягає в тому, що тільки визначена в результаті оцінки цінність, яка усвідомлюється і переживається, виконує «ціннісну функцію – функцію орієнтуру у формуванні людиною рішення про ту чи іншу поведінку» підкреслює Б. Додонов у праці «У світі емоцій» [2]. У дослідженні вищих почуттів і соціальної активності людини найважливішу роль у процесі формування почуттів через осмислення й засвоєння певних цінностей «відіграє їх глибоке теоретичне усвідомлення і пропаганда, яка досягає очікуваної мети лише за умов, коли буде впливати не тільки на розум, але й на серця людей, коли опиниться у найтіснішому зв'язку з життєвим досвідом, з їх практичною діяльністю» [2].

Не менш важливим є питання структури ціннісних орієнтацій. Цінності включають в себе когнітивний і емоційний компонент, знання та оцінку. Ці компоненти мають протилежні логічні властивості. У знаннях людина усвідомлює предметну вираженість явища, в оцінці з'ясовує, чи відповідає це явище її потребам. Оцінювання явища або предмета має зворотнє щодо пізнання спрямування на оцінювача. Тому ціннісний рівень свідомості має потужний духовний потенціал самоудосконалення особистості, її самоствердження. Цінність констатується для свідомості індивіда в акті оцінки, є підсумком оцінювання, з'ясування значимості явища. Цінність і оцінка становлять єдиний комплекс: цінність – це характеристика оцінюваного, а оцінка – процес встановлення наявності чи відсутності цінності.

Будь-який витвір людської діяльності реалізує ціннісний аспект, але цінним він стає лише тоді, коли задовольняє певну потребу. Зацікавленість у певних потребах є неодмінною умовою оцінки. Відсутність

потреби робить неможливою оцінку. Таким чином, оцінка поєднує потенційну цінність явища або предмета з потребами й інтересами суб'єкта. Оцінка передбачає існування підстави або критерію, згідно з яким відбувається оцінювання. Такою підставою служить потреба щодо якої визначається цінність предмета або норматив, норма, що порівнює предмет з ustalеним взірцем. Отже, акт оцінки передбачає порівняння двох реальностей – духовної і матеріальної.

Відомий музикознавець В. Цуккерман розміщує компоненти ціннісних орієнтацій в такій послідовності: «потреба – інтерес – установка – акт сприйняття – оцінка – художній смак» [5, с. 21]. В. Ядов аналізував їх вияв трьома рівнями – емоційним, когнітивним й поведінковим [6, с. 89–105]. В. Анненков, Т. Брайченко, В. Дряпіка, О. Здравомислов, В. Мухіна пропонують розглядати особистісні орієнтації, що складаються з наступних компонентів: «потреби, ідеали, установки, інтереси і смаки» [1, с. 24–36; 3, с. 339]. Спираючись на наведені вище положення, можна розглядати структурну схему ціннісних орієнтацій у вигляді таких парних компонентів: почуття та інтереси – потреби й ідеали людини; акти сприйняття й оцінки – здатності особи до їх засвоєння.

Формування ціннісних орієнтацій залежить від рівня художньо-естетичних знань, сформованості почуттєвої сфери й рівня образного мислення, інтелектуальних здібностей, навичок сприйняття, оцінки, вибору, вміння спілкуватися з високохудожніми творами музичного мистецтва та творчого підходу до музичної діяльності.

Навчаючись у вузі, студентська молодь проходить через два умовні етапи соціалізації. І якщо на першому етапі відбувається залучення студентів до певних цінностей, які наділяють молодь рисами соціальної однорідності, то другий засвідчує готовність студентства до виконання визначеної йому соціальної функції в суспільстві. Це дає студентській молоді можливість більш критично оцінювати свої професійні можливості, зокрема і в сфері музичного мистецтва. Як відомо, музика – це вид мистецтва, що знаходить тісні контакти із сферою чуттєвої культури й емоційним досвідом молоді. Але характер засвоєння музичних цінностей залежить не лише від чуттєвих переживань, а й від рівня сформованості соціального досвіду молодих людей. І чим ширший і багатший цей досвід, тим усвідомленіші пізнавальні потреби, інтереси, тим має бути вищим рівень орієнтацій студентства у справжніх цінностях музичного мистецтва.

Проблема формування ціннісних орієнтацій набуває особливого значення у підготовці майбутніх вчителів музики, чия особиста система художніх цінностей та вміння формувати її у майбутніх вихованців багато в чому зумовлює рівень розвитку підростаючого покоління. Ці питання знайшли широке відображення у сучасній педагогічній літературі, в працях Б. Асаф'єва, О. Апраксіної, Т. Беркман, В. Дряпіки, Л. Коваль, Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, Т. Цвєлих, В. Шацької та інших, численних публікаціях, в яких підкреслюється, що визначальним принципом навчання на музично-педагогічних та мистецьких факультетах є підготовка всебічно освічених, кваліфікованих музикантів-просвітителів з розвинутими художніми орієнтаціями, готовими до виконання почесної ролі носіїв і пропагандистів музичного мистецтва. У зв'язку з цим одним із найважливіших критеріїв фахових якостей майбутнього вчителя і наставника молоді має бути вміння правильно орієнтуватись і чітко визначати цінність музичної інформації, аргументовано пояснювати своє ставлення до неї.

Орієнтації на цінності проявляються у вибіркового ставленні студентської молоді до того чи іншого виду музичної діяльності, що залежить від обсягу засвоєння художньо-естетичних знань, сформованості почуттєвої сфери, музичних умінь та навичок і виявляються в потребах, інтересах і оцінках. Ціннісні орієнтації на пізнавальну, оціночну, комунікативну, перетворюючу і творчу діяльність характеризуються за рівнем насиченості (слабко, яскраво), за взаємозв'язком пізнавальних компонентів (потреб та інтересів, почуттів та емоційних переживань, сприйняття й оцінки), за рівнем прояву (низький – високий тощо). Водночас, щоб кваліфіковано керувати цим складним процесом, необхідно виходити із сучасного стану орієнтацій студентів на цінності сучасного фортепіанного мистецтва.

Для діагностики стану сформованості ціннісних орієнтацій визначені критерії, узгоджені з компонентною структурою досліджуваного феномену (мотиваційний, когнітивно-аналітичний та ціннісно-орієнтаційний компоненти). Такими критеріями виступають: емоційно-інтелектуальний, інтелектуально-діяльний і діяльно-творчий. Розглянемо означені критерії детальніше.

Під емоційно-інтелектуальним критерієм розуміють різноманітні установки особистості, що зумовлюють процес засвоєння музичних творів. Емоційне переживання відображає предметні цінності у їх відношенні до потреб у цілісному розвитку індивідуальності, а отже, емоційна сприйнятливість є однією з

необхідних передумов повноцінного споживання музики, що виховується і розвивається її засобами. Завдяки особистісній зацікавленості і зорієнтованості емоційні почуття відображають не будь-які музичні твори, а тільки ті з них, що включені у коло інтересів людини. Інтерес є важливим чинником для особистості і визначається як об'єктивно зумовлений мотив діяльності особи, спрямований на задоволення певних потреб. Водночас музично-ціннісний інтерес пов'язаний з прагненням глибше проникнути в сутність предмета, досягнути всю складність закладеної в ньому ціннісної інформації. Поседнання емоційно-чуттєвої та інтелектуальної сфер має вирішальне значення, що й зумовило обрання цього критерію діагностування сформованості ціннісних орієнтацій. Показниками цього критерію виступають: інтерес до музичного мистецтва; наявність певних уявлень і знань оцінної ідейно-образний зміст музичного твору; власні уподобання у сфері музичного мистецтва.

Розгляд інтелектуально-діяльного критерію зумовлюється особливістю сприйняття творів музичного мистецтва. Це вимагає вирішення багатьох завдань, пов'язаних з вивченням музичного мистецтва, усвідомленням виражальних можливостей різноманітних елементів музичної мови, відзначається наявністю теоретичних знань, власних асоціативних зв'язків і, на цьому ґрунті, заглибленням у художній зміст твору. Відомо, що система знань студента є результатом навчання і має три рівні: загальнотеоретичний (знання, які виходять за рамки конкретного предмета вивчення і дають можливість розширити й поглибити предметні знання); конкретно теоретичний (знання з конкретного предмета); практичний (змістом якого є знання щодо способів і механізмів дій у різних видах діяльності). Використання теоретичних знань визначає придатність до оціночно-вбіркової діяльності та забезпечує самореалізацію особистості у ній. Ця характеристика сформованості ціннісних орієнтацій виявляється у вибіркового ставленні студента до музичних творів, що вивчаються, і залежать від рівня засвоєння студентом соціального досвіду і прийнятої в суспільстві системи цінностей. Особистісний аспект ціннісних уявлень, що проєктуються в оцінні судження, виявляється в умінні свідомо обробляти музичну інформацію і здатності до оцінки. Оцінна діяльність студента спрямована не лише на засвоєння та усвідомлення об'єктивно-змістовної сторони об'єкта чи предмета, а й на оцінювання його властивостей, задоволення власних потреб та інтересів у реалізації цієї діяльності. В результаті оцінної діяльності відбувається

формування ціннісних орієнтацій. Цей критерій характеризується такими показниками: ставлення і частота залучення до музичного мистецтва; вміння оцінити специфіку, художньо-образну структуру, зміст і цінність музичної композиції; здатність до цілісного сприйняття музичних творів різних стильових напрямків.

Враховуючи творчу природу музичного мистецтва, наступним критерієм є діяльно-творчий, що визначає наявність творчого підходу до вибору музичних творів різних жанрів і стильових напрямків. Майбутній вчитель музики, заглиблюючись у художній зміст твору, переосмислює авторську інформацію і трансформує її згідно власного розуміння. Створення або відтворення музичних цінностей включає в себе музичну творчість і вільний вибір цінностей, що сприяє не тільки професійному, а й загально-культурному розвитку особистості. Забезпечити ефективність процесу формування ціннісних орієнтацій може лише творчість як процес, необхідними рисами якого виступають свобода вибору і самовираження особи. Можливість самостійно оперувати знаннями, вміннями і навичками у практичній діяльності розкриває ступінь художньо-творчої активності особистості. Завдання розвитку художньо-творчого, аксіологічного мислення студентів, активізації їх самостійних творчих пошуків визначили показники цього критерію: наявність творчого підходу до вибору музично-художніх цінностей; можливість самостійно оперувати знаннями, вміннями і навичками у музично-практичній діяльності; наявність пізнавальної потреби.

Висновки. Виділені критерії і показники дають можливість діагностувати процес формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музики, рівень сформованості ціннісних орієнтацій, які розглядаються як об'єднані в єдиний комплекс пізнавальної потреби, інтереси та емоційні переживання майбутніх учителів.

Ціннісні орієнтації формуються переважно на інертному сприйнятті тих чи інших композицій, спираючись на вказівки педагогів, які пояснюють образно-змістовну побудову музичного твору, надають йому програму або зміст. Таким чином, коло музичної інформації досить обмежене і самостійно практично не розширюється. Постає необхідність формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музики, використовуючи інтонаційно-стильові, жанрово-стильові та асоціативні аналоги з іншими видами мистецтв.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брайченко Т. Ф. Содержание и структура ценностных ориентаций студентов пединститута в музыкальном искусстве // Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. – Кировоград: КГПИ, 1994. – С. 24–36.
2. Додонов В. И. В мире эмоций / В. И. Додонов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
3. Дряпіка В. І. Соціально-педагогічні основи формування орієнтацій студентської молоді на цінності музичної культури. – Дис... док-ра пед.наук. – К., 1997. – 400 с.
4. Казакина М. Г. Старшеклассники и коллектив // Изучение школьников учителем. – М.: Педагогика, 1991. – 205 с.
5. Цуккерман В. С. Музыка и слушатель: Опыт социологического исследования / В. С. Цуккерман. – М.: Музыка, 1972. – 208 с.
6. Ядов В. А. Социальная психология личности / В. А. Ядов // Социальная психология. История. Теория. Эмпирические исследования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Свещинська Наталя Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: формування ціннісних орієнтацій особистості в процесі музично-виконавської підготовки в інструментальному класі.